

Дилян Николчев

ЗА НАЧАЛОТО НА ОПЕРАТИВНАТА ДС РАЗРАБОТКА НА ЕКЗАРХ СТЕФАН ПРЕЗ 40-ТЕ ГОДИНИ НА МИНАЛИЯ ВЕК – ФАКТИ И ХИПОТЕЗИ

Abstract: *Dilyan Nikoltshev, Beginning of the State Security Operations against Exarch Stefan during the 40s of the 20th Century.*

The life of the third Bulgarian Exarch, Stefan, has been the subject of numerous studies. As the leader of the Orthodox Church, which was the main ideological opponent of the Communist state, Exarch Stefan was the target of many attempts at discreditation by the Communist Security Service of Bulgaria. He likely became a person of interest for state security from the very early days of the Communist regime in Bulgaria. This study aims to determine when the Security Service began its campaign against Exarch Stefan, based on extensive materials from the archives of the Ministry of Internal Affairs and other institutions in Bulgaria.

Keywords: *Exarch Stefan, Communist Persecutions, Modern History, Communist State Security Services, Church History, Church and State Relationship*

След приемането на Закона за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия пред изследователите се откри широка възможност да проникнат още по-дълбоко в тайните на недалечното комунистическо минало, преди всичко в тези „страници“, които осветляват дейността на бившите специализирани репресивни органи, най-вече тази на Държавна сигурност (ДС). Интересът е многопосочен: както по отношение на методите на агентурни разработки, така и по отношение на събития, социални слоеве и лица, всички станали по една или друга причина обект на „внимание“, „разработване“ и контрол

от страна на политическите тайни служби след 9 септември 1944 г. В частност днес интерес представляват тези доскоро строго секретни архиви, които съдържат ценна информация по отношение на БПЦ като цяло или за отделни нейни представители, превърнали се в жертва на комунистически репресии през определен период от своя живот.

Един от тях безспорно е Софийският митрополит и Български екзарх Стефан, на когото – в контекста на личното му досие в архивите на ДС – ще отдели внимание на следващите страници. За основен източник на настоящото кратко изследване е ползвано разсекретеното още през 2003 г. (с писмо 631/04.04.2003 г., вх. № 409/04.03.2003 г.) негово полицейско досие, съхранено дотогава във фонд № 3, опис № 2 и съдържащо седем архивни единици – от 452 до 458. От 07.02.2011 г. същото се съхранява и ползва от изследователи и обикновени читатели в Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към ДС и разузнавателните служби на БНА. Досието е с обем от 2308 листа¹ и това предполага нуждата от внимателен прочит и задължителна съпоставка на всички детайли, на всички факти, които привличат внимание. Към този подход се придържахме и тук, за да отговорим на редицата въпроси, отнасящи се до съществуващата доскоро енигма по отношение началото на оперативната разработка на екзарх Стефан от ДС през 40-те години на миналия век.

За живота и делото на екзарх Стефан особено през последните години, бяха публикувани немалко материали. Голяма част от тях повтаряха вече публично известни факти около личността на Екзарха, за отделни периоди от биографията му, но се появиха и сериозни изследвания, чиито автори успешно са осветлили някои слабоизвестни страни от неговия живот с помощта на нови архивни документи².

¹ В няколко тома: от АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 452 до ИФ 3, оп. 2, а.е. 459 Д. Посочената в текста цифра 2308 л. е обаче само по описан документ, т.е. тя е приблизителна, тъй като някои от листовите са използвани по два пъти, други са изписани с различни индекси, а някои други липсват.

² Такива са напр. трудовете на: Калканджиева, Д. *Българската православна църква и държавата 1944–1953*, София, 1997; Същият: *Българската православна църква и „народната демокрация“ (1944–1953)*, Силистра, 2003; Пенджекова, Р. „Екзарх Стефан I Български“. *Родопски преглед*, бр. 127, 128, 129 и 130, 2001; същият: „Архи-

За активна агентурна разработка от страна на комунистическите тайни служби, под кодовото име „Облак“ споменават двама изследователи. Единият е Русалена Пенджекова в своя дисертационен труд „Личността и делото на екзарх Стефан в българската историческа памет“ (С., 2010) (включително и на базата на разсекретеното му досие в ДС), а другият е разследващият журналист Христо Христов, който от години работи по темата за Държавна сигурност и в книгата си „Операция „Маратон“ – истината за кражбата на Паисиевата история от Държавна сигурност в „Зограф“ (С., 2012) също привежда доказателства за тази теза. И двамата автори обаче не разглеждат в дълбочина хронологическото развитие и движение на агентурното мероприятие на ДС, насочено срещу екзарха³.

В труда на Русалена Пенджекова самото кодово име „Облак“ се споменава едва два пъти и то все във връзка с периода, когато екзархът вече е заточен в село Баня⁴. Същата авторка посочва, че „Информация за откриване на контролно досие на бившия екзарх Стефан намираме в рапорта на началник-отдел „Б“ Н. Трифонов⁵ от 24 април 1949 г. В него той се аргументира така: „Поради заемане на ръководен пост и поради вражеска дейност, бе взет на активна агентурна разра-

мандрит Стефан и дейността му по време на Първата световна война“. *Родопи*, № 2, 2004, 94 – 97; същият: „Дейността на архимандрит Стефан в Швейцария по време на Първата световна война“. *Черно море между Изтока и Запада: Митове, идеологии, история*, София, 2005, 147–150; *Екзарх Стефан I Български (Документален сборник)*, съст. Л. Любенова, Л. Спасов, Р. Пенджекова, П. Карамфилова, С., 2003; Волокитина, Т. „Съдбата на екзарх Стефан в контекста на съветско-българските отношения (40-50-те години на ХХ в.)“. – *ИПр.*, № 5–6, 2003, 213–231; Лазов, Д. *Екзарх Стефан – живот, апостолство и творчество*, С., 1947; IX. 1978-14. V. 1957 г. – *Rhodopica*, 2003 г., кн. 1, 225–234; Севов, Д. *Преглед на архивните източници за екзарх Стефан в ДА – Смолян, ДА – Пловдив и ЦДА – София*. – *Родопи*, 2003 г., кн. 1, 75–87; Къосева, Цв. „Епископ Стефан и руските бежанци в България“. *Минало*, кн. 2, 2002, 44–54.

³ Тази забележка в никакъв случай не означава, че се подценяват изследователските възможности на двамата автори, напротив, техните проучвания, ориентирани към теми, в които присъства ДС, са едни от най-добрите през последните години – всяко проучване, разбира се, със своята тематична насоченост.

⁴ Вж. Пенджекова, Р. *Личността и делото на екзарх Стефан в българската историческа памет. Дигитална библиотека по архивистика и документалистика*, София, 2010, In: <http://electronic-library.org/books/Book%200026.html>

⁵ В изследването на Русалена Пенджекова погрешно разчетено като Грифонов.

ботка при повереното ми отделение“. По-нататък в рапорта се казва, че след преселването му в с. Баня, Карловско, водената разработка е прехвърлена на службата на ДС в гр. Карлово. Като мотиви за откриването на досието са съобщени и подбрани биографични сведения, които представят екзарх Стефан като опасен вражески елемент. В заключение се обобщава следното: „Предвид големия пост, който е заемал, вражеската дейност, която е развивал, и това, че е бил взет на активна разработка, която понастоящем е прехвърлена към следствие ДС–Карлово, където е превърнато в отчетно-наблюдателно досие, налага се за същия да бъде открито в повереното ми отделение контролно досие, като за постъпване редовно на материалите за дейността, която проявява бившия екзарх Стефан I в с. Баня, ще бъде наредено на ДС–Карлово да изпраща редовно препис на постъпилите при тях материали... Предвид горното, моля разрешението Ви да бъде открито контролно досие, което ще носи псевдонима „Облак“. Горното предложение е одобрено на 28 април 1949 г. от зам.-директора на ДС Г. Ст. Ганев и нач.-отдел. I-ви на ДС Ив. Бънзаров“⁶. От цитирания от Русалена Пенджекова архивен документ се вижда, първо, че „поради заемане на ръководен пост и поради вражеска дейност“ екзархът е „взет на активна агентурна разработка“ от органите на ДС, второ, че след преселването му в с. Баня, Карловско, „водената разработка е прехвърлена на службата на ДС в гр. Карлово“, където е превърната в „отчетно-наблюдателно досие“, и трето, предвид всички тези обстоятелства, че се пристъпва посредством отправена молба от страна на началника на отделение „Б“ Н. Трифонов, да бъде „открито контролно досие, което ще носи псевдонима „Облак“, „като ДС – Карлово се задължава редовно да изпраща в София препис на постъпилите при тях материали“⁷.

В труда на Христо Христов пък тази агентурна разработка е маркирана в рамките на едно изречение: „Държавна сигурност го следи и контролира (авторът има предвид след изселването на и екзарха и неговото „изолиране“ в село Баня, Карловско – б.м.) с разработката

⁶ Вж. Пенджекова, Р. Личността и делото на екзарх Стефан в българската..., *цит. съч.*; вж. и АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 452, л. 1 сл.

⁷ Вж. *пак там*.

под кодовото име „ОБЛАК“⁸.

В така представената досега публична изследователска информация по агентурната разработка срещу екзарх Стефан липсват обаче отговорите на няколко съществени въпроса: (1) кога е поставено началото на неговото „контролиране“ от страна на ДС – непосредствено преди отстраняването му от предстоятелската катедра (6 септември 1948 г.) или много по-рано, т.е. още в първата, втората или третата година след деветосептемврийския преврат? (2) какви са били оперативните причини за „подвеждането“ на екзарха под активна агентурна разработка; (3) каква е причината разработката под кодовото име „Облак“ да преминава през различни фази на контрол: от „активна агентурна разработка“ през „отчетно-наблюдателно досие“ и откриването на „контролно досие“? Към тези три въпроса може да се прибави и още един: защо кодовото име на тази агентурна дейност на ДС срещу екзарх Стефан носи името „Облак“?

За закриването на агентурната разработка „Облак“ срещу екзарха и предаването ѝ в секретния архив на ДС ние разполагаме днес със сигурни данни, които посочват времето и обстоятелствата, свързани пряко с кончината на екзарха – тогава ДС се „освобождава“ от този дългогодишен оперативен (и политически) ангажимент.⁹ Може ли обаче въз основа на наличната агентурен архив, да получим отговор на въпроса кога се поставя началото на агентурната разработка на Екзарх Стефан от страна на политическата милиция след 9 септември 1944 г.?

От няколко оперативни документа на ДС, намиращи се в папките от досието на екзарх Стефан, се вижда, че „Контролна акт. р/ка „Облак“ е заведена на бившия екзарх СТЕФАН на 1.III.1948 год. с цел разкриване и документирание вражеската му и шпионска дейност“¹⁰. Всъщност тази дата е важна, защото прави директна връзка

⁸ Христов, Христо. *Операция „Маратон“ (Истината за кражбата на Паисиевата история от Държавна сигурност в „Зограф“)*. София, 2012, с. 47.

⁹ Постановление (с подпис ст. разузнавач ст. лейт. Костов) за снемането на контролна разработка „Облак“ „в КЛ. ДС – VIII отдел“ след смъртта и погребението на Екзарх Стефан през 1957 г. (липсва обаче точна дата – месец, ден). – АКРДОПБ-ГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 454, л. 278А.

¹⁰ Вж. „План за агентурно-оперативните мероприятия по контр. акт. р/ка „ОБЛАК“ заведена на бившия екзарх СТЕФАН“ [датирана 7.VIII.1953 год., София – б.м.],

с времето на неговото отстраняване от екзархийската катедра – само пет месеца след първомартенската дата – време, достатъчно за ДС да организира осъществяването на „операцията“.

За това, че през март 1948 г. ДС активно разработва екзарх Стефан и старателно планира различни мероприятия по разработката свидетелства и предварително планираният „секретен разпит на някои близки на екзарха, като архимандрит Дамаскин, митрополитите Кирил Пловдивски и Паисий Врачански, както и домакина на екзархията Васил Стоянов Шоков“¹¹; за архимандрит Дамаскин – датата 8 март 1948 г., за митрополит Кирил – 25 март, за митрополит Паисий – 30 март, за Васил Шоков – 8 март. В документа дори са определени и псевдонимите на двама от вербуваните агенти в лицето на главния счетоводител на Св. Синод – агент „Сенегал“, и архиваря на Синода – агент „Люляк“¹².

В случая с планираната от о.р. Коста Апостолов среща-вербовка с митрополит Кирил интерес представлява следното обстоятелство. На 9 март с.г. оперативния работник под № 368 Апостолов пише „Рапорт за изучаване кандидата за вербовка“, в който се казва, че **„същия (има се предвид митрополит Кирил – б.м.) ще ми бъде необходим за обслужване на Светия Синод, подсилване воденето на разработката „Облак“ и създаване настроение и разцепление на членовете на Светия Синод отвътре, в самия Синод“**¹³. От предвидените за секретен разпит и изброени по-горе лица, за сега факт е, че поне един от тях – архимандрит Дамаскин – е привлечен от ДС, като

АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 453, л. 42. Вж. „ПЛАН ЗА АГЕНТУРНА РАЗРАБОТКА“, АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 545, нова номерация – л. 153; „ПЛАН за работата по активна р/ка „ОБЛАК“ заведена на бившия екзарх Стефан I-ви, понастоящем жител на с. Баня, по линия на духовенството отделение III-то“, АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 453, л. 32.

¹¹ АКРДОПБГДСРСБНА Стефан ИФ-3 оп. 2, а.е. 459 ДС, нова номерация, л. 77.

¹² Пенджекова, Р. *Личността и делото на екзарх Стефан...*, с. 80; Агент „Сенегал“ – вербуван въз основа на компрометиращи материали (бил е с.с. на царските служби). – вж. и „План за агентурна разработка на обекта екзарх Стефан I и митрополит Софийски. Разработката се води под псевдонима „ОБЛАК“, АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ ф. 3, оп. 2, а.е. 454, л. 76 сл.

¹³ АКРДОПБГДСРСБНА Кирил, ИФ ф. 3, оп. 2, а.е. 1263, т. I, л. 4; същият рапорт на о.р. Апостолов е резюмиран и подписан със „съгласен“ от началника на IV група на отделение „В“ на ДС. – вж. пак там.

през следващите години се изявява като един от най-дейните доносници на комунистическата тайна полиция¹⁴.

По-ранни (от същата година) документи от досието на екзарх Стефан в ДС обаче доказват, че активната разработка срещу него е започнала още преди съставянето на цитираният „План за агентурна разработка на обекта екзарх Стефан I и митрополит Софийски“ – през февруари с.г. Изненадващо или не, но те са свързани с милосърдната сестра Галина Николай Алексиевич–Шумакова, която няколко години е полагала грижи за неговото здраве и е била близко до него. Тъй като обаче примерът с нея има пряко отношение към въпроса за методите на ДС по разработката на екзарх Стефан, както и обстоятелството, че документите за Г. Шумакова стоят в пряка връзка с въпроса до колко информацията от архивите на ДС може да бъде достоверна и как тя трябва да бъде „разчитана“, то случаят с нейното вербуване с цел „да се засили и обезпечи агентурното наблюдение с цел пълно установяване дейността на обекта“¹⁵, т.е. екзарх Стефан, ще бъде разгледан и анализиран в друго изследване.

Целта на активната разработка „Облак“ – така, както се вижда от формулираните от ДС текстове, е „разкриване и документиране вражеската и шпионската дейност“ на екзарха. Прави обаче впечатление, че още с откриването на тази разработка ДС „намеква“ за разкрита и документирана негова вражеска дейност: „въз основа на получените агентурни и други данни е установено и потвърдено, че бившия екзарх Стефан I-ви е бил деен участник в икономическото (икуменическото – б.м.) движение още през 1938 год. След девети септемврий 1944 год. вражеската му дейност се изразява в редицата му срещи с опозиционно¹⁶ настроени лица и вражеските му изказвания“¹⁷, четем в един от строго поверителните документи.

¹⁴ Вж. многобройните му доноси под различни писмени форми в агентурната разработка на обекта Екзарх Стефан I, АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ 3, оп. 2, а.е. 454, ИФ 3, оп. 2, а.е. 459, ИФ 3 оп. 2, а.е. 459 ДС, ИФ 3 оп. 2, а.е. 545.

¹⁵ АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ-3 оп. 2, а.е. 459 ДС, л. 78, нова номерация.

¹⁶ Запазена е оригиналната ортография на източника.

¹⁷ Вж. „ПЛАН за работата по активна р/ка „ОБЛАК“ заведена на бившия екзарх Стефан I-ви, понастоящем жител на с. Баня, по линия на духовенството отделение III-то.“ [датирана 1953 год., Пловдив, без точна дата – б.м.], АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 453, л. 32.

Първият архивен документ на ДС, от който може да се стигне до извода, че разработката на екзарх Стефан значително предхожда откриването на досието му под псевдонима „Облак“ на 1 март 1948 г., е от 1946 г. В действителност този документ е дори по-ранен, тъй като се явява писмен анонимен сигнал до Съветското коменданство в София с вх. № 001 от 28.III.1945 г. Конкретният повод за този донос е „ПРОПАГАНДАТА НА ЕКЗАРХА СОФИЙСКИ СТЕФАН ПРОТИВ УПРАВАТА НА РУСКАТА БОЛШЕВИШКА ВЛАСТ В СПИСАНИЕ „ДУХОВНА КУЛТУРА“ КНИГА I-ВА 1938 Г.“, озаглавена „ПРИЧИНА ЗА СЕГАШНИТЕ И БЪДЕЩИ БЕДИ“¹⁸. Освен коментар върху въпросната статия на Екзарха, изпълнен с псевдобогословски разсъждения, а именно, че „екзарх Соф. Стефан [...] приложил към своята пропаганда, че грозните библейски пророчества са се отнасяли за сегашната Руска неправова болшевишка власт“, доносът включва и обвинение към Екзархакъм него, че „той е станал най-голям и активен съучастник в пролятата кръв на избитите комунисти у нас. И след като по-рано е бил гонител на болшевиците а сега се мъчи да се боядисва с червената боя и за да си маскира следите от престъпните си деяния в миналото против комунистите, сега благославя да се преследват и убиват неговите бивши сътрудници, фашистите“¹⁹. В случая обаче с този архивен документ и във връзка с поставения въпрос са по-интересни написаните на ръка две бележки в горната част на първата страница, които гласят: „на вниманието на отд. ДДС“, и „Гръбчев към досието 1 VIII 946“²⁰. Следва подпис. Какво би могъл да означава този фрагмент от досието на екзарх Стефан и може ли той да помогне за реконструирането на историята, отнасяща се до началото на неговото оперативно следене от органите на ДС?

Първият извод, който може да се направи, е, че съветските окупационни органи са си сътрудничили с българските политически тайни служби и „услужливо“ са им препратили цитираната по-горе анонимка, заведена, както се видя, на 28 март 1945 г. в Съветското коменданство в София. Вторият извод е свързан с ръкописните бележки „на вниманието на отд. ДДС“ и „Гръбчев към досието 1 VIII

¹⁸ В документа така – с главни букви, машинопис.

¹⁹ АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 452, л. 140.

²⁰ *Пак там*, л. 141.

946“. Не може да има съмнение, че адресатът „към досието“ е именно екзарх Стефан, тъй като той е единственият обект на коментар във въпросния документ. Трето, внимание привлича и посочената фамилия „Гръбчев“, която в онзи момент може да отговаря единствено и само на бившия партизанин от Трънския партизански отряд Димитър Гръбчев, през този период секретар на отделение в МВР, по-късно издигнал се в чин генерал-лейтенант в ДС. На четвърто място, също свързано с ръкописната бележка-нареждане „Гръбчев към досието 1 VIII 946“, е заключението, че такова досие вече е съществувало („към досието“), че то е отпреди първия ден на август 1946 г., но не можем със сигурност да кажем кога е открито – до тази лятна дата на същата година или още през 1945 г., т.е. след 28 март с.г., ако допуснем, че съветските другари са реагирали светкавично и са запознали срочно „братята си по оръжие“ след регистриране на горепосочената анонимка в Съветското военно командване в София.

Обобщено казано, може с положителност да се приеме, че оперативната разработка на екзарх Стефан е започнала още през 1946 г. или дори през 1945 г., че откриването на делото „Облак“ на 1 март 1948 г. има своята предистория, или по-точно, то е само продължение на водена вече разработка срещу него от службите на ДС. На един въпрос обаче не можем за момента да отговорим: дали оперативното дело, заведено на екзарха от ДС през 1946 г. или предната година, е носило някакво кодово име и какво е било то? Във връзка с практиката на ДС може да се отговори с категоричност, че с оглед секретността на подобни разработки (а в случая става въпрос не за кого да е, а за предстоятеля на БПЦ по онова време) закодирането под псевдоним на такива дела е повече от задължително. На втората част от въпроса поне засега отговор е невъзможно да се „репликира“. Все пак хипотеза е възможна и тя е свързана с един-единствен срещащ се документ на ДС в досието на екзарха, документ, от който се вижда, че към делото „Облак“ съществува и отделно оперативно-наблюдателно дело срещу него, но под друг псевдоним – „Пръча“. Документът всъщност е „СПРАВКА за екзарха „По еднолична активна агентурна разработка „ОБЛАК“ водена от ДС–Карлово на лицето Екзарх Стефан I-ви с. Баня-Карловско по линия на английско разузнаване Отделение II-ро,

за времето от 1.V. до 30.VIII.52 год.²¹ В документа също се казва, че „обекта по същата разработка бе взет на О.Н.Д.²² на 20.IV.1949 год., като висше духовно лице, посещавал е Англия, Франция, Турция и др. капиталистически страни и затова, че поддържа връзки с чужди представители“²³, и още, че „по нареждане на Окръжно у-ние ДС Пловдив с писмо № 7598 от 15.V. 950 год. ОНД „Пръча“ следваше да премине в активна р/ка под псевдоним „Облак“, като за целта е изготвен рапорт-план“²⁴.

Тази архивна единица също поставя интересни въпроси. Първият има отношение към очевидното разминаване в датите, посочващи началото или края на съответните агентурни разработки под псевдонимите „Облак“ и „Пръча“. От една страна имаме „следа“, според която контролната активна разработка „Облак“ е „заведена на бившия екзарх СТЕФАН на 1.III.1948 год.“, но от друга страна се натъкваме на датата 20.IV.1949 г., когато „обектът“ е взет на ОНД, както и на датата 15.V.1950 г., когато пък ОНД „Пръча“ по нареждане на Окръжно у-ние ДС Пловдив следва да премине в активна разработка под псевдоним „Облак“. Няма друго обяснение за въпросните разминавания освен това, което бе посочено и по-горе: че към делото „Облак“ е съществувало и отделно оперативно дело срещу екзарха, но под друг псевдоним – „Пръча“. Най-вероятно водещото дело е било това с псевдонима „Облак“, а съпътстващото го и със своя специфика „Пръча“ е преследвало по-скоро дискредитационни цели. Във всички случаи обаче този въпрос остава за момента без ясен отговор.

Друг въпрос е пряко свързан с един от поставените по-горе: под какъв псевдоним се е водило делото на екзарха в ДС за периода 1946 – 1 март 1948 г.? Допускаме, макар и само като хипотеза, че кодираното ОНД от 20.IV.1949 до 15.V.1950 г. под името „Пръча“ е било и „кръстеният псевдоним“ на разработката му от периода до 1 март 1948 г., както по някаква причина и след това, до май 1950 г. За подобна хипотеза има определени основания и те са свързани както с този пери-

²¹ АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 453, л. 21; вж. и ИФ – 3, оп. 2, а.е. 459, нова номерация: л. 259.

²² О.Н.Д. или ОНД – оперативно-наблюдателно дело.

²³ Вж. *цит. док. бел.* № 11.

²⁴ *Пак там.*

од на ДС оперативно следене на екзарха след 9 септември 1944 г., така и времето от царския период, в който Екзархът също е бил обект на специални агентурни разработки от тогавашните тайни служби (със сигурност от 1935 г. до 1942 г.²⁵).

Приключвайки тази част от изследването, не можем обаче да не „провокираме“ с въпрос, който има отношение към названията на секретните разработки/дела, заведени срещу екзарх Стефан от ДС: каква е била историята, или каква по-точно е била причината едното дело да е бѐде наречено „Облак“, а другото – „Пръч“? По този въпрос „следи“ в архивите на МВР липсват, така че отговорът отново би могъл да бѐде поставен единствено в рамките на хипотезата. Според съдържащото се в досието на екзарх Стефан обаче хипотезата стои много близо до действителните причини за поставянето на тези наименования.

По отношение на псевдонима „Облак“ цялата история около разработката на Екзарх Стефан и неистовите, но безуспешни усилия на политическата милиция да събере достатъчно годни доказателства, уличаващи го в шпионаж, предателство и пр., кръщаването с „Облак“ навежда на мисълта, че офицерите от ДС още при стартирането на тази операция, а по-късно и при модифицирането ѝ в отчетно-наблюдателна са се сблъскали с непреодолимата трудност да „разгадаят“ Екзарха, да го свържат с отправените към него обвинения. За ДС всичко около него е било неясно като в облак, в „работата“ ѝ „по него“ ориентацията е била трудна, посоката – невъзможна за проследяване.

А защо оперативно-наблюдателното дело е кръстено на мъжката коза (козел) „пръч“? Макар и отново като хипотеза и въз основа на архивните документи от досието на екзарха, отговорът на този въпрос се крие в целта на тайните служби както преди, така и след 9 септември 1944 г. екзарх Стефан да бѐде компрометиран, а оттук – и контролиран чрез дискредитиране на неговия личен живот, във възможно най-интимния му аспект: названието „Пръча“ отправя мисълта към активния полов живот на козела, който не само е пословичен, но и научно доказан (оттук е и сравнението „разгонен като

²⁵ Вж. полицейските документи от този период преди 9 септември 1944 г., „находящи се в дело № 452197... година на лицето Стоян п. Георгиев Шоков (бивш екзарх Стефан)“, в АКРДОПБГДСРСБНА Стефан, ИФ – 3, оп. 2, а.е. 452.

козел“). Така се прави опит екзархът да бъде дискредитиран като духовник, водещ активен сексуален живот, подобен на този на пръча. Както ще се види (надяваме се) в предстоящи изследвания, истински доказателства за тази страна от живота на екзарха, въпреки оперативните планове и на царските, и на комунистическите тайни служби, не са били събрани.

В заключение може да се каже, че цитираните архивни документи, изведени от досието на екзарх Стефан, категорично показват, че председателят на БПЦ в онова време става обект на проучване от Държавна сигурност в най-ранния период на неговото служение като екзарх – 1945²⁶–1946 г. Дали коригирането на досега възприетата дата 1 март 1948 г. за начало на официалното оперативно наблюдение и контролиране на екзарха от страна на най-могъщия орган на Народната милиция – ДС – е важно от изследователска гледна точка най-добре ще покажат новите изследвания, които засягат по един или друг начин темата за участието на ДС в живота на Църквата ни от онзи период и след него (до 1989 г., а защо не и до днес), за подмяната на висшия клир в края на 40-те и началото на 50-те години на миналия век, в частност и съдбата на Софийския митрополит и Български екзарх Стефан. Отсега обаче може да се каже, че всички бъдещи сериозни изследвания няма да са апология на комунистическите тайни служби, че те още веднъж ще покажат действителното лице на комунизма, последиците на който все още се „разчитат“ не само в държавата и обществото, но и в средите на БПЦ.

²⁶ Избран е за Екзарх Български на 21 януари 1945 г.